

aanstreping. Ook dat kon aldus een aanleiding zijn tot copieerfouten of grafische fouten. Treffend, in dit verband, is dat in de *Historia de duobus amantibus* wel rubricatie voorkomt, terwijl de lombarden echter niet ingevuld zijn: deze moesten, op hun beurt, aangebracht worden met de oude xylografische technieken, overgenomen uit het blokboek. Zulks is ditmaal niet gebeurd.

Gezien de identieke problemen van tekstherstelkritiek, in handschriften én wiegedrukken, bieden soortgelijke facsimile-uitgaven de gelegenheid om enkele voorschriften en criteria terzake, uit de historische methode, eens te herdenken met het oog op deze wijze van tekstoverlevering, en om ons ervan bewust te worden dat onze tekstkritische methodes tot nogtoe al te zeer op de handschriften afgestemd waren. Afgezien daarvan, moet nog gezegd worden dat deze reproducties, over het algemeen genomen, technisch zeer goed geslaagd zijn, behoudens enkele bladzijden, zowel in het *Speculum conversionis* (cvii of cxxv), het *Manuale* (9 en 13) of de novelle van Enea Silvio (22-23).

Bij deze belangwekkende herdenking werd een gelukkig initiatief genomen, dat ons in staat stelt hernieuwd kennis te maken met de drukunst van die eerste jaren, in de Zuidelijke Nederlanden.

E. van Mingroot

Rolf Glawischnig, *Niederlande, Calvinismus und Reichsgrafenstand 1559-1584. Nassau-Dillenburg unter Graf Johann VI.* (Schriften des Hessischen Landesamtes für geschichtliche Landeskunde, XXXVI; Marburg: N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, 1973, 274 blz., DM 38.-).

Het mag slechts toeval heten dat Jan van Nassau, de eerste Nassau die in 1267 als elect van Utrecht in de Nederlanden optrad, in de Nederlandse geschiedschrijving onder dezelfde naam staat ingeschreven als degene die nadien stamvader zou worden van stadhouders en monarchen in respectievelijk de Statenbond der Zeven Verenigde Noordelijke Provinciën en het (Verenigd) Koninkrijk der Nederlanden.

Om begrijpelijke redenen is de persoon van graaf Jan van Nassau (1536-1606) in deze geschiedschrijving vrijwel enkel beoordeeld naar zijn optreden en werkzaamheden gedurende zijn verblijf in de Nederlanden van 1577-1580. In tegenstelling tot zijn broers Willem, Lodewijk, Adolf en Hendrik van Nassau, die uit eigen beweging hun ideële én materiële belangen met inzet van hun beste krachten, vermogen én leven in de Nederlanden zochten, scheen deze tweede zoon van Willem de Rijke en Juliana van Stolberg aanvankelijk een directe bemoeienis met de Nederlandse Opstand ontzegd; niet de Nederlanden, maar de Nassause erflanden rond Dillenburg vormden immers vooralsnog het terrein, waarop deze 'Johan VI, de Oude, graaf van Nassau, Katzenellenbogen Vianden en Dietz' sinds de dood van zijn vader (1559) en vooral na het sneuvelen van zijn jongere broers Adolf (1568), Lodewijk en Hendrik (1574) zijn persoonlijke activiteit onmisbaar wist. Pas vanaf het moment dat hij zich door Willem van Oranje tot rechtstreekse inmenging in gebeurtenissen en ontwikkelingen binnen de Nederlanden laat overhalen, vallen de persoon en de betekenis van Jan van Nassau binnen het gezichtsveld van de Nederlandse geschiedschrijving, die hem tot op de dag van vandaag - met name op instigatie van L. P. van de Spiegel (1783) en P. J. Blok (1886) - ietwat vanzelfsprekend en lichtvaardig wenst te vereenzelvigen met de totstandkoming van de door hem - als eerste - ondertekende Unie van Utrecht. Juist de omstandigheid dat dit op 23 januari 1579 gesloten 'krijgsverbond *ad hoc*' (J. Huizinga) nadien met terugwerkende kracht en zonder wijziging zou evolueren tot het funda-

ment waarop de latere Statenbond tot 1795 zou zijn gegrondvest, gaf er aanleiding toe de historische betekenis van deze Dillenburgse graaf met name te toetsen aan dit ruim twee eeuwen trotserende toeval; het statieus monument op het Utrechtsse Domplein is nu nog minstens één zichtbaar bewijs van deze nationale verbeelding.

Aan deze Jan van Nassau heeft Glawischnig onlangs een uitvoerig gedocumenteerd en zorgvuldig opgezet boek besteed, dat als zodanig een nadere uitwerking is van zijn in 1971 te Frankfort/Main verdedigde dissertatie. Het werk voorziet in een grote behoefte; tot dusver ontbrak immers een afdoende studie over deze in de Duitse geschiedschrijving vrijwel eenstemmig uitgeroepen 'meest betekenisvolle regeerder' over Nassau-Dillenburg. Zoals titel en ondertitel reeds verraden, is het Glawischnig er echter niet om te doen een biografie in strikte zin over deze 'tweederangs-figuur' (Voorwoord en p. 4) te schrijven. Veel-er wordt gepoogd aan de hand van Jan van Nassau de politieke grondbeginselen die vanuit Nassau-Dillenburg in praktijk moesten worden gebracht, nader te analyseren en voor dit doel biedt schrijver eerst een beknopte, maar instructieve uiteenzetting van het dynastieke en territoriale kader waarbinnen zich het politieke en religieuze doen en laten van de Dillenburgse graaf gedurende het tijdvak 1559-1584 kon afspelen (5-56). Aldus krijgt de lezer markante informatie over aanzien en positie van het huis en het graafschap Nassau, over de verhoudingen met en binnen het Heilige Roomse Rijk, alsmede over de economische en sociale structuur en de institutionele aspecten van dit Duitse territorium.

Het eigenlijke 'pièce de résistance' van het boek vormt de politieke bedrijvigheid van Jan van Nassau, bestudeerd en beschreven (57-233)-mede op basis van Nederlands bronnenmateriaal - vanuit Duitse optiek. Op de keper beschouwd levert die politiek minder wel dan wee op. De persoon in kwestie heeft het dan ook zelf niet gemakkelijk gehad: van nature nauwelijks begaafd, behept met een aantal vooringenomenheden op grond van wat een 'moeilijk karakter' heet, werd Jan van Nassau al op jeugdige leeftijd belast met het bestuur over de Dillenburgse erflanden. Als zodanig raakte hij meer en meer geïnvolveerd in de ernstige politieke en confessionele verdeeldheid in het Rijk. Hier ontplooidde hij zich op zijn beurt als palstaander voor de (óók materiële) belangen van een aantal van zijn protestante medestanders, die op grond van het zogeheten *reservatum ecclesiasticum* van de Augsburgse godsdienstvrede (1555) waren buitengesloten van ambten en prebendes in geestelijke vorstendommen, stiften en kapittels. In het kader van deze 'Freistellungsbewegung' had hij omstreeks 1565 een vrijwel solistisch aandeel in de regeneratie van de vereniging van Wetterause graven, een eeuwenoud verbond (1338-1806), dat tot dusver in de geschiedschrijving wat stiefkinderlijk is behandeld, maar door schrijver binnen de juiste proporties van gereede aandacht wordt voorzien. De diplomatieke en krijgskundige ijver van deze Wetterause graven onder Dillenburgse leiding in de richting van (aartsbisdommen als Keulen en Munster bracht echter niet het gewenste effect. In het voorjaar van 1584 werd de zogeheten 'Keulse Oorlog' ten gunste van het katholieke Beieren beslist en dit malheur deed de belangengroep van Wetterause graven weer geruisloos uiteenvallen.

Onder verwijzing naar de titel van deze nauwgezette studie verdienen de hier behandelde onderlinge betrekkingen Dillenburg-Nederlanden enige kanttekeningen. Terwijl de Dillenburgse graaf altijd 'eine Entfremdung der Niederlande vom Reich' vreesde en wilde verhinderen (164) en de noordelijke gewesten na 1579 zo mogelijk 'wieder an das Reich herangeführt werden (sollten)' (169), had Jan van Nassau persoonlijk nauwelijks bijzondere voorkeur voor de Nederlanden; in zijn ogen was het volk aldaar zelfs 'verwekelijkt' (121). Desondanks zou hij zich ook na zijn definitieve terugkeer naar Dillenburg (1580) met deze Nederlanden 'stets verbunden' (189) hebben gevoeld, want 'Stets war es Grundmaxime seiner [Politik, daß das Schicksal der Niederlande unlösbar mit dem des Hauses ver-

bunden sei, daß der Untergang der aufständischen Niederlande auch den Niedergang des eigenen Hauses bedeuten mußte' (120). Zodanige constateringen van schrijver laten minstens één voor de hand liggende vraag geheel onbeantwoord: niet hoe, maar waarom kwamen de Nassause graven Lodewijk, Adolf, Hendrik en tenslotte ook Jan in de Nederlandse Opstand terecht? De door Glawischnig gehanteerde begrippen als 'Befreiung der Niederlande' (3, 81), 'niederländische Freiheitskampf' (3, 94, 121) of 'niederländische Befreiungskrieg' (9, 26, 122, 129) leggen *expressis verbis* een ernstige tekortkoming van dit boek bloot. Hij schrijft met geen woord over het karakter van het verzet in de Nederlanden; hij vermeldt slechts het conflict tussen landsheer Filips en de hoge adel, die oppositie bood vanwege inquisitie en religieplakkaten (74-75). Ook hij heeft - zoals zekere, bijna onuitroeibare traditie in de Duitse geschiedschrijving wil - zich helaas niet tijdig en genoegzaam op de hoogte gesteld van hetgeen in de Nederlandse historiografie zoal is gedebiteerd over de onderscheiden motieven, aard, omvang en fasering van de Nederlandse Opstand. Had hij dit wel gedaan en zich wat minder op de geschiedschrijving *à la* Motley en wat meer op die van Geyl *cum suis* gebaseerd, dan zou hem - óók na de zorgvuldige berekening van de enorme bedragen (inclusief 'Silbergeschirr' 85), die vanuit Dillenburg in de Nederlanden werden geïnvesteerd (54-55, 81, 94, 103) - minstens één zin uit de doorgaans welversneden pen zijn gevloeid over het eigenlijke motief voor de Nassause belanstelling richting Nederlanden: de overigens respectabele 'zucht naar aardse gewin', die dan als al even passend 'Leitmotiv' in dit boek zou hebben blijven doorklinken. De door 'zijn' Jan van Nassau reeds op 7 september 1574 - enige maanden na de Nassause debacle op de Mookerhei - neergeschreven bevinding:

in summa die Niederlande seint feil und gewißlich guten kaufs zu bekommen, es sei Spanien, Österreich, das Reich, Frankreich oder wer nur will, kann sie zwar haben, so fern man sie bei ihren privilegien und der religion halben ungeplagt lasset (119)

had dan ook een heel andere dimensie in dit boek verdiend en de schrijver ervan een pragmatischer perspectief kunnen bieden.

Nog altijd is het oorlogsbedrijf als broodwinning iets anders dan 'die bedingungslose und absolute Unterstützung' (10), die Oranje en de Opstand op grond van 'das natürliche dynastische Interesse' (81) vanuit Dillenburg ontvingen. Toegegeven - Jan van Nassau was geen strateeg of veldheer (106, noot 58, 121, 185) en hij vond dan ook in 1606 als enige van de Nassau-broers de dood in bed, maar hij was anderzijds ook als overtuigd calvinist realist genoeg een aantal van zijn bloedeigen zonen de weg op te sturen, die voor hem ongeplaveid was gebleken. Glawischnig ziet in het Nederlands optreden van deze Duitse graven een bevestiging van de positieve verhouding Dillenburg-Nederlanden. De zaak kan ook anders worden gezien: de Nassause graven hadden eenvoudig geen andere keus dan het oorlogvoeren om den brode.

Het is alleszins te hopen dat schrijver erin slaagt de hier behandelde thematiek ook voor de periode 1584-1606 te boekstaven. Reeds dit boek verschaft de lezer boeiende, tot dusver onbekende en exact bijeengebrachte ingrediënten uit de Nassause hof- en veldkeuken. De uitgave zelf, met inbegrip van bijlagen en register, is voorbeeldig verzorgd.

A. E. M. Janssen

RECENSIES

Jan Roegiers, *De oprichting en de beginjaren van het bisschoppelijk seminarie te Gent (1569-1623)* (Gent, 1974).

De voorliggende studie werd als licentieverhandeling in de Morele en de Religieuze Wetenschappen verdedigd aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven. Ze werd opgenomen in de *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XXVII (1973) 3-192 en meteen als boek afzonderlijk gepubliceerd in een oplage van driehonderd genummerde exemplaren.

In 1563 besloot het concilie van Trente tot de oprichting van een seminarie per bisdom: het was een van de voornaamste decreten van een concilie, dat gedurende vierhonderd jaar het godsdienstig en culturele leven in grote delen van de westerse wereld heeft bepaald. In de Nederlanden waar de oprichting van veertien nieuwe bisdommen door Filips II in 1559 de basis had gelegd voor de katholieke restauratie, probeerden de pas benoemde bisschoppen vrij spoedig deze opleidingscentra in het leven te roepen. Over de zestiende-eeuwse seminaries is doorgaans erg weinig bekend. Meestal zijn de bewaarde bronnen veel schaarser en moeilijker te hanteren dan bijvoorbeeld die uit de zeventiende of achttiende eeuw. Dat geldt ook voor de geschiedenis van het Gentse seminarie, dat door Cornelius Jansenius, eerste bisschop van Gent, in 1569, pas één jaar na zijn inauguratie werd opgericht. Nadat J. Roegiers veel zorg had besteed aan het opmaken van een inventaris van de verspreide archieven van het Gentse seminarie, *Inventaris van het Archief van het Bisschoppelijk Seminarie te Gent* (Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1970, 93 blz.), was hij ongetwijfeld de best geplaatste persoon om de moeilijke eerste decennia van deze instelling te reconstrueren.

De studie bestaat uit drie hoofdstukken: 'De stichtingsjaren (1569-1576)', 'Beroerlicke tyden (1576-1609)', 'Opbouw en afbraak van een theologicum (1610-1623)'. Ze munt uit door de grondigheid van het onderzoek, de logische en systematische opbouw en de klaarheid van het betoog. Een uitgebreid voetnotenapparaat en enkele selecte bijlagen zoals de oprichtingsoorkonde van het seminarie, de dotatie door bisschop Jansenius, het oudste bewaarde seminariereglement, enz. bezorgen het werk een optimale controleerbaarheid.

Het seminarie heeft vanaf zijn stichting in 1569 tot aan de grondige reorganisatie in 1622-1624 een bewogen bestaan gekend. Cornelius Jansenius richtte meteen twee afdelingen op, een humaniora en een theologicum. Het concilie van Trente voorzag inderdaad de opname in het seminarie vanaf twaalf jaar. Ook deze jonge leerlingen werden dadelijk in de clerus opgenomen: ze kregen de tonsuur en de geestelijke klederdracht. Het Gentse seminarie verdween onder het calvinistisch bewind (1578-1584); enkel de humaniora-afdeling werd onder bisschop Damant (1590-1609) wederopgericht. Zijn tweede opvolger Van der Burch (1613-1616) legde opnieuw de klemtoon op de theologische vorming. De redenen voor de opheffing van het theologicum door bisschop Triest in 1623 - een totnogtoe onopgehelderd probleem - zijn volgens Rogiers complex. Samenvattend stelt hij dat A. Triest het seminarie-onderricht wellicht liever niet in handen van de Jezuiten zag en dat anderzijds de resultaten van de opleiding niet in evenredigheid waren met de financiële en menselijke inspanningen eraan besteed.

Het blijkt dat het seminarie waarvoor de zeven eerste bisschoppen verantwoordelijkheid droegen in de volle zin van het woord een episcopale instelling was: stichting, dotatie, reglement, organisatie en reorganisatie waren steeds opnieuw hun persoonlijk werk. Zij oefenden onbeperkt gezag uit over het seminarie, maar droegen er ook de volle last van. Het is onmogelijk binnen de grenzen van de toegemeten recensieruimte een werkelijke samenvatting van deze studie te brengen. Voor deze monografie die met een persoons- en plaats-